

Ն Շ Խ Ա Ր Ք Տ Ա Ր Օ Ն Ո Յ

Ի Բ Ի Ե Ի Մ Ո Ւ Տ Ք

Ինչպես խոստացած էինք «ՍիՌՆ»-ի 1967 Նոյեմբեր-Դեկտեմբերի Բիւլոլ (էջ 524), այժմ հրատարակութեամ կու տամք Նազարէք Պ. Մարտիրոսեանի «Նշխարք Զարօնոյ» ձեռագիր ուշխատութեամ մէջ գտնուող վեց ժողովրդական հեքեաքներ, ընդհանրապէս Մշոյ քարտուղ: Անոնք են. ձեռագրին մէջ եղած շարքով.

1. Թուր Ի Թամ Բագաւորի հեքեաք
2. Պիլպուլ Հազարու հեքեաք
3. Քաջանց Բագաւորի տղու՝ Ուսուփ Զէլէպու հեքեաք
4. Հասօյէ-Տուտեմ
5. (Անվերնագիր)
6. (Անվերնագիր)

Վերայիշելով հեքեաքներէն մտամք կամ ամենց տարբերակները կրնան նախապէս հըրատարակուած ըլլալ գանձազան հանդէսներու, կամ ժողովրդական գրոյցներու հաւաքածոներու մէջ: Երևեսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանը «Հայ ժողովրդական Հեքեաքներ» ժողովածուի (Հայկական Գիտութիւններու Ակադեմիայի Հրատարակութիւն, Երևան) միայն առաջին հինգ հատորները կը գտնուին: Միմչ, նոյն ժողովածուի առաջին հատորի յառաջաբանին մէջ կը շեշտուի որ Դրդ, Կրդ և Ծրդ հատորները պիտի պարունակեն Տարօնի, Սուսունի եւ Պուլանդի հեքեաքները:

Նազարէք Պ. Մարտիրոսեան իր ձեռագիր ուշխատութեամ մէջ ակնարկութիւն չ'ընէր այս վեց հեքեաքներու ընդօրինակման պարագաներուն. այսպէս, յայտնի չէ թէ ինք անձամբ լսած է հեքեաքներու պատմումը գիւղերու մէջ, թէ գտնում ընդօրինակած է ուրիշներու գրառումներում վրայ հիմնուելով: Ինչ ալ ըլլայ պարագան, այս հեքեաքները վստահ ենք որ կը ներկայացնեն բանասիրական որոշ արժէք մը. այդ պատճառով ալ յարմար նշկանեցինք հրատարակութեամ տալ գտնումք՝ մուտքումէ փրկելու համար:

Պահած ենք հեղինակին ուղղագրութիւնը եւ, որոշ չափով, կէտադրութիւնը: Մարտիրոսեան, քերես առաջարմաքի իրը արդիւնք, զանց ըրած է պարբերութիւններու ղըրուսիւնը պահել, այնպէս որ ~~տառաւոր~~ **հեքեաքի** ~~մը~~ **մէջ** ~~տարբեր~~ **վերնագիր**, պահեր, խօսակցութիւններ կամ տնձաւորութիւններ մէկ ու միակ պարբերութեամ մը տակ մտած են: Մենք, իմաստին եւ զէպէրում զարգացման հետեւելով, կատարեցինք որոշ փոփոխութիւններ՝ ընթերցումը աւելի դիրքամտաշիւի դարձնելու եւ բովանդակութեամ մէջ աւելի արմատաբանութեամ կարգ մը պահելու մտահոգութեամբ:

Հեքեաքներու այս շարքին կը հետեւին ժողովրդական բանահիւսակամ արուեստի գանազան նմուշներ, որոնցմէ շատեր տարբեր ժամանակներու հրատարակուած են. սակայն Մարտիրոսեանի հաւաքածոները, կը խորհինք, ունին փոքրիկ տարբերութիւններ, հետեւաբար կրնան տարբերակներ նկատուիլ եւ ատով իսկ՝ արժանի հրատարակուելու:

ԹՈՒՐ Ի ԹԱՄ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԴԵՔԵԱԾ

Կ'եղնի թագաւոր մը, ուրեւն ավլատ ու թավլատ չեղնի. օր մը աւ ու խուշի եյած ատեն, աղբորի մը վրայ նստուկ կ'եղնի որ ջուր խմէ, գլուխ կը վերցու վի, կը տեսնայ որ էնդիկն դէրվիլ մը կ'իգայ. երբ կը հասնի ուր մօտ, «Բարեւ, քի, թագաւոր ապրած» կ'ըսէ ու կը նստի: Կը դարմանայ թագաւոր, ու ինքն ուրեւն կ'ասէ. «Էդա մարդ ճամբորդ մարդ, ի՞նչ գիտէր որ ես թագաւոր իմ, եկաւ ասաց բարեւ քի թագաւոր ապրած ու նստաւ»: Դէրվիլ երբ տեսաւ թագաւորի տակնուվրայ եղնելը, վերուց ասաց. «Թագաւոր ապրած, դու հոգ մ'ուտի, ես գինեմ որ գու թագաւոր իս ու քղիկ ավլատ ու թավլատ չկայ», կը հանէ ճեքէն խնձոր մը կ'իտայ թագաւորին, կ'ըսէ. «Տար քեզիէ, քեզինքը տուր քու ձիուն ուսէ, խնձորի կէսը դուն կուտիս, կէս լէ քու կնկան կիտաս ուսէ. Աստծով տարին թմի՛ քղիկ տղէ մը կ'եղնի, քու ձիուն քուտակ մը. պլէ անունները չղնիք, հար ես յիպամ»:

Թագաւոր դէրվիլի ըսածի պէս կ'էնէ, Աստծու հրամանով ինն ամիս, ինն օր, ինն սահաթ կը թմի չթմի՛ թագաւորի կնիկ ցաւ կը կանի, բերէ տղէ մը, ձին լէ քուտակ: Մէկ երկու ամիս կ'ընցնի, երբ կը տեսնան որ դէրվիլ յանդգաւ չեկաւ, բէտարէտ մարդիկ կ'ըսեն թագաւորին. «Թագաւորի տղէն ասուց անուան չեղնի, եկէք ժողվինք անուն մը դնենք». էդ խօսքի մէջ կ'եղնի, մէկ լէ կը տեսնան որ դէրվիլը բացեց դուռը մտաւ ներս եւ բարեւ տրուաւ. մէկ կողմ նստաւ շնատաւ, վերուց թագաւորին ասաց. «Ձէ՞ ես քղիկ ասի, զտղի անուն չղնիք հար ես յիպամ, էդ ի՞նչ է կ'էնէք»: Թագաւորն ասաց. «Տեսայ որ դու յանդգար, ասին դայիը չի գայ, բէտարէտներ ժողվեր են որ անուն մը դնեն»: Աղէկ չէք էրի, բայց բարին Աստծուց, քու տղի անուն ուր հետն է. 'Թուր Ի Թամ' է, քուտակ անուն լէ 'Հրեղէն': Նստողները կը դարմանան էդ անուան վրէն, կը վերցուն ասեն դէրվիլին. «Դէրվիլը բարա, հէչ մարդու անուն թուր Ի Թամ կ'եղնի, ուրիշ անուն մը դիր»: Դէրվիլը կ'ասէ. «Ձէք գինայ էնդոր անուն յորի՞ թուր Ի Թամ դրեր իմ. էնի ուր մօրնէ եղած ատեն, վրէն թուր մը կայ, Թամք լէ ուրնէ է, էնդոր հոգին էն թրի մէջնէ է, եթէ գէն թուր չգողան, էնդոր մահ չկայ, ու ինք լէ ինչքան մեծնայ՝ ուր թուր ուր հետ կը մեծնայ. էնդոր համար թուր Ի Թամ դրեր իմ դանուն»: Հախիթաթ կ'երթան տեսնան որ թուր մը կայ տղի վրէն, Թամք լէ յուրնէ է:

Դէրվիլը կը թողու կ'երթայ, տղէն լէ օր քընց զօր կը մեծնայ, Աստծու աչքն եղնի ուր վրէն: Տղէն 10-15 տարեկան կ'եղնի չեղնի, կ'եղնի ահագին ծառ մը, ուրեւն աղբորդեր մը լէ կէր անուն Սինանշահ էր. օր մը երկուք մէկ-տեղ հոյ խաղցած ատեն, Թուր Ի Թամ կը զարկէ, մօզտէն կ'երթայ պառուտ մը քթոց. քթոց կը կտորի ու կաթ լէ կը թափի, պառուտ կը հերստի, բայց կ'ըսէ. «Թուր Ի Թամ, դու մէկիկ իս, բերանս չըտնէ որ անիծեմ զքեզի, բան որ կ'ասեմ՝ 'Ոսկիծամի սէր մաշիս': Թուր Ի Թամն է Ոսկիծամի անուն կը լսէ չլսէ, քանի երթայ յետ կ'երթայ, ու օր քան զօր կը հալի ու կը մաշի, օր մը լէ ինքուրեն կ'ասէ. «Էդչմլայ չեղնի, ես պիտի երթամ Ոսկիծամի ետեւէն: Կիպայ տուն, հօր ու մօր ձեռք կը պաղնէ ու թաղարուկ կը տեսնէ որ յընկնի ճամբախ. հէր չթողէ. «Էա՛օ', ո՛ւր կ'երթաս, ես թագաւոր մը եմ, ուրիշ ավլատ ու թավլատ չունիմ, աղջկայ քոք չկտրեր է, մանցիբ ասքըքըրով, ես կ'երթամ բերիմ Ոսկիծամ, կամ էնի չեղաւ ուրիշ մը թող եղնի»:

Թուր ի Թամ անկամ չէնէ չօր, կ'իջնի ախոռ, կը տեսնայ որ փակուկ դրան մը տոջնէ Արտալ մը կայ կանուկ, մէկ մուկէր երկինք է՝ մէկ՝ գետին: Վերա՛յ, բնծիկ ձի մը տուր որ ամպերու հետ խաղայնէ Արտալ կ'առէ: Վնայ զղիկ հըմալ ձի յուստէն խոտնէ: Զափալարն մը կը զարկէ Արպուն, կ'երթայ գլուխ չքի խուշօւ մէջ: Կ'էլնէ կանի, կ'առէ Թուր ի Թամին: Շէյխուդ-արեւուդ մեռնիմ, բնծիկ մը՝ զարկի, զղիկ ձի մը խոտն որ յերկնուց հաւքերու հետ հուրմ էնէ: Դուռ մը կը բանայ, Թուր ի Թամ կը տեսնայ որ քուտակ մը կայ կապուկ էնտեղ, ուր քէս ու քիսպտթը լեզուով Թարիֆ չեղնի, քանի որ աշխարհք քար քարի վրայ դրուեր էր, հըմալ պետական հայրան չըր եղի: Կ'երթայ ներս, փաթ մը կ'որդատի ձիու բոյր, վերջ ձեռք կը դնէ ձիու պառնակին, կը ջիտէ, կը տեսնայ որ քուտակ երկու թիզ չուր պառնակ վի բանձրացուց, երբ որ կը թողէ, Աստուռ հրամանով քուտակ լեզու կ'էլնի ու կ'առէ Թուր ի Թամին: Շերք բան լէ մնաց, թէ որ կատարես, ես քումն իմ, դու լէ իմն իս:

Թուր ի Թամ դրեց դուռ ու ելաւ դուռ, Արպուն լէ ասաց: Վնայ զղուռ կը փախի, հար ես դառնամ իդամ: Վա՛յ զղիկ իմ քուտակն մատ խոտն, քու գլուխ կ'երթայ: Արար վախնելուն լիւրփալով ասաց: «Թուր ի Թամ, զիտուդ ու արեւուդ մեռնիմ, զաթի գէղ ձիս զղիկ համար իմ պահի»:

Թուր ի Թամ դարձաւ տուն, մամու ձեռք պաղեց, հալալամիշ եղաւ: ՎՄէրիկ, քու ծծի կաթ հալալ էրէ, ես կ'երթամ իմ մուրատի ետեւ ու թուր դուրս: մէր ինչ լեզու գործածեց՝ անկարելի եղաւ: Վա՛ս, քու պոպ հարկորցեր է, ալլաւ ու թալլաւ չուսի, էղաւ թախթ ու սանտանթ վեր իմ թորիս երթաւ: Անկարելի եղաւ: Երեց հակիպէ մը ոսկի, մօր ձեռք անկամ լէ պաղեց, թաւեց դուրս քաշեց զուր քուտակ, զօճուկնի թամբ զարկեց վրէն, կանչեց զուր Աստուռ ու գոռոց դրեց զանկուն չարեց, մէկ լէ քուտակ լեզու ելաւ ասաց: ՎՏէս, Թուր ի Թամ, զգղիկ կը հանես արեւու առջեւ հանտէ կ'իրիցեմ, ու բանձրաց ելաւ յերկինք, որ վառէր: Եղէն իջաւ քուտակ փորու տակ: Տղէն որ իջաւ ձիու փորու տակ, հրեղէն ասաց Թուր ի Թամին: Վի՛թնիս իմ վրանէն, թէ չէ զգլիկ հըմկայ կ'իջում անդունդ: Տղէն ուշիկ մը ելաւ վեր կ'պառնկին: Երեք անգամ լինելուց ու իջնելուց վերջ, երբ ձիս տեսաւ որ աղէն ուրնէ աւելի հոնարով է, իջաւ գետին ու ասաց Թուր ի Թամին: «Թուր ի Թամ, յօրէս բաց դու իմն ես, ես լէ քումն իմ» ու զրեց թաղաւորի սարի դուռ, պաղեց պապու ձեռք, բարեմնաց եղաւ ու յընկան ճամբախ:

Շատ դնաց, քիշ գնաց՝ Աստուռն զինայ, աղբրի մը ռաստ եկաւ, իջաւ ձիուց, լուացուաւ, քիշ մը շուր խմեց, հակիւպէն բացեց որ բրդուն մը հաց ուտէր, տեսաւ էնդիէն ձիաւոր մը քեասիկ զանկուն ուր դին կիդէր: Հասաւ ուր մօտ, բարեւ տուց, իջաւ ձիուց ու աղբրի վրէն նստաւ, իրարու հետ կերան խմեցին, երբ ելան զուրանց ձիանք կը հեծնեն, Թուր ի Թամ հարցուց ճամբորդից: ՎԱղբրի՛, դու ի՞նչ մարդ իս, յո՛ւր կ'երթաս: Մարդն ասաց: Վնայ լէ քու պէս ճամբորդ մը եմ, զուրբաթ կ'երթամ: Եղան ընկեր ու յընկան ճամբախ: Թէ օր մը, թէ երկու՝ զլեցին զուրանց ձիանք, նորէն չայիւր չիման տեղ մը աղբրի մը ռաստ եկան, իջան ձիանուց, թողեցին որ քիշ մը հանդըստանան, իրենք լէ աղբրի վրէն նստան, որ բրդուն մը հաց ուտեն: Մէկ լէ տեսան որ էնդիէն ձիաւոր մը ուրանց դին կիպայ: Հասաւ մօտ ուրանց, իջաւ ձիուց, բարեւ տուաւ ու աղբրի վրէն նստաւ: Կերան խմեցին, երբ ելան կ'երթեն, Թուր ի Թամ հարցուց: Վնայ լէ ի՞նչ մարդ ես, աղբրե՛ս, ո՛ւր կ'երթաս: Ինչ լէ ասաց: Վնայ լէ ձըր տեսակ ճամբորդ մարդ իմ, զուրբաթ կ'երթամ: ու եղան երեք ընկեր: Թուր ի Թամ վերուց ասաց: ՎԱղբրտանք, մենք եղանք երեք ընկեր ու իրարու հետ ճամբախ կ'երթանք: անայիպ եթէ փորձանք մը

մեր վրէն դայ, դուք ի՞նչ հոռետես ունիք, գտէ՛ք, որ ես լէ ասեմ դիմ հոռետես : Մէկն ասաց, «Եւ տաղաճի իմ, ինչ որ ընկնի ծովու մէջ՝ կ'իջնեմ հա-
նեմ» : Մէկին էլ ասաց. «Եւ ոտմէտար իմ, ինչ բանի վրայ որ ձեռքս եր-
կրնցիում» կ'ը հանեմ» : Թուր ի Թամ լէ ասաց. «Եւ անուն Թուր ի Թամ է,
ընծիկ մահ չկայ» : Ռամէտար ու տաղաճին ասին. «Հըմալէ դու մարդիկ մեծ
աղբէր, մենք քղիկ պղտիկ աղբէր, ինչ որ հրաման էնիս մըր զըլխուն ու
վրը մըր աչքերուն» : Թուր ի Թամ ասաց. «Աղբրտանք, աղբրութեն խօսքով
չեղնի. թէ որ հըմալէ, բերէք մըր մասներուց արուն հանենք խմենք, հանդէ
կ'եղնենք իրարու. հալալ աղբէր ու մըր սիրտ իրարու վրայ կը ցաւայ» : Խա-
նեցին ուրանց մատներուց մէկ մէկ կաթ արուն. խանեցին իրար, խմեցին ու
ընկան ճամբար :

Շատ դացին, քիչ դացին, ուստ եկան հողի մը. հող սեւ, քար սեւ,
փայտ սեւ : Բռնեցին ճամբար ու դացին, հեռուէն տեսան որ ծուխ մ' կ'եր-
նէր : դացին ուստ եկան քէօշիկի մը : Երբ հասան քէօշիկ դուռ, տեսան որ աղ-
ջիկ մը զըլուխ հանց փաշարից դուրս ու ասաց. «Կտրիճներ, հաւք ուր թե-
ւօք, օձ ուր պորտօք դետուեր օղբամիշ չեղնի, դուք իմա՛ ի՛ք եկի. դուրպան
եղնիմ ճըր զյիտուն ու արեւուն, հըմկա հինգ զլխէն տէ՛վ որ եկաւ. ճըր մեծ
կտոր անկան կը թողէ» : Թուր ի Թամ ասաց աղջկան. «Թո՛ղ քու հողին կ'եղ-
նի, հըմալ կ'էնիս որ կտոր մը հաց չխտա ուտենք. տո՛ւր կտոր մը հաց ու-
տենք, չեղաւ՝ հագա չենք մնայ, կ'երթանք մըր ճամբու հետ» : Աղջկին աս-
աց. «Եւ ձգիկ կը ցաւամ, եկէք հաց լէ կերէք, ջուր լէ խմէք» : Բացեց
քէօշիկ դուռ, Թուր ի Թամ ու իր ընկերները իջան ձիանունց, ձիանին քա-
չեցին ներս, ելան վի, աղջկին որ տեսան՝ հօթ տեղով խոնջնենէ կտրաւ. երբ
կերան խմեցին, աղջկի մէկ լէ ասաց. «Մեռնեմ ճըր արեւուն, եկէք դացէք,
հըմկա էդ անիծուկ տէ՛վ կրկայ, զձեզիկ հագար կտոր կ'ենէ» : Երբ ելան քա-
չեցին դուրանց ձիանք կ'հեծնեն, աղջկին ասաց. «Էդա ճամբու հետ չերթաք,
հինգ զըլխէն խափշիկ չընտէ էդա ճամբով կրկայ. ձգիկ ուստ իրայ՝ հու-
մուլում կ'ուտէ» : Ուրիշ ճամբէ մը ցուցուց, ըսաւ. «Էդա ճամբով դացէք,
հընտէ ձիւ չպատահի» : Թուր ի Թամ ասաց. «Մղիկ ի՞նչ գործ կայ տէ՛վի հետ»
ու բռնեցին աղջկայ ցուցուցած ճամբար ու դացին : Երբ քիչ մը հեռացան
քէօշիկից, Թուր ի Թամ ասաց սըր ընկերներուն. «Աղբրտանք, ես դուրպաթ
ելեք իմ որ անուն հանեմ, դուրպաթ չըմ յելիք ի որ երթամ մշկութենէն էնիմ,
փառայ վաստիկիմ. ես կ'երթամ հինգ զլխէն տէ՛վի առջեւ» : Աղբրտանք ա-
սին. «Մենք ճամբորդ ենք, մըր ճամբու հետ կ'երթանք, ի՞նչ գործ կայ տէ՛վի
հետ» : Ինչ էրին չկրցան, զէնոնք ձորու մը մէջ պատուարացուց, ու ինք քնեց
տէ՛վի առջեւ ու ճամբու վրէն կանաւ, տեսաւ որ հինգ զլխէն տէ՛վ ձեթիլուցի մը
դերան ծառ դիր ի մըր փէճին, ամէկ ճղէն մէկ մէկ ճանապարհ կ'ախթէ ու
կրկայ, հեռուանց երբ տեսաւ զԹուր ի Թամ, պոռաւ. «Է՛յ, աստուրի որդի,
գու ի՞նչ կ'էնիս էդա տեղանք. հօթ տարի է մարդու մըս չըմ կերերի, ակ-
ռէս կը ցաւայ, հըմկա զճանձ մը պոկիս կ'առնեմ կըլում զըզիկ» : Թուր ի
Թամն էլ ասաց. «Ձորանէր չորանէր բերան տէ՛վին, չկանենէր մահն
կտրէին» : Խօսք զըր բերան էր, տէ՛վ զծառ մարմնից ու հատ մը եկաւ Թուր
ի Թամին, թող ու արեւան ելաւ յերկինք, եթէ աղէն դինք մէկ կողմ չնետէր՝
հագար կտոր կ'եղնէր : «Թու հում կաթ ուտողին իթիպատ չկայ» ասաց տէ՛վ
Եւրդ մէ մը չի մնաց որ դնէի վըր աղութ» : Խօսք զըր բերան էր, Թուր ի Թամ
ասաց. «Կի, նոր դահացիք, հողեկորուկ» ու Թուր մը Թալեց, հինգ զլուխ
լէ պերտան յընկան դետին, կտրեց զտաւ անկան, բերեց Թալեց տաղաճի աղ-
բօր ճէպ ու դարձան եկան քէօշիկ, զարկեցին դուռ : Աղջկի զըլուխ հանց
զուրս, տեսաւ որ երեք աղբրտանքն ին, ասաց. «Մեռնիմ ճըր զլխուն ու ա-

բեւուհ, ձգիկ չըսի՞ թէ՛ հրմկա տէ՛վ կիզայ զձգիկ հումուլում կ'ուտէ՝ յորի՞ եկաք»։ Թուր ի Թամ ներքեւէն պոռաց, ասաց. «Քու ջան սաղ թրդ մնայ, իմ աղբէր որ դռնի վրէժն չունի չան պէն կտրեսց, 10 անկան լէ լըցուկ է ճէպ»։ Եւան վիւրին զին, հանեց գտաւ անկան լըցեց աղջկայ առջեւ. աղջիկ երբ որ տեսաւ զէգի, ուրախութենէն էլ ուր չապիկ չոր կանէր, յորէն որ տէ՛վի ձեռքէն էր կ'ազատին զինք։ Կերան խմեցին, առաւօտուն որ եւան կ'երթեն, Թուր ի Թամ ասաց աղջկան. «Իմ աղբէր քանի որ սպաներ է դռնի, զքզի կ'ուզեմ իմ աղբոր»։ «Ախտուած որ կամեցեր է, ես ի՞նչ պիտի ասեմ», ասեց աղջիկ, «թր'դ եղին»։ Թուր ի Թամ զէնոնք հասուց ուրանց մուրատին ու ելաւ րնկաւ ճամբախ։ Երբ ճամբախ ելաւ, տաղլածի աղբէրն ասաց. «Աղբաւանք, դուք կ'երթաք, ընծիկ նշան մը չտուիք, երբ որ նեղութեան մէջ եղինք՝ յիշամ հասնեմ ձգիկ»։ Թուր ի Թամ վերուց ասաց. «Երբ որ խահլէ խմելու կ'եղինք ու խահլէն արուն կը դառնայ, գիտցիր որ ես շատ նեղութեան մէջ եմ. հա՛, որ հասնես»։ Բարեմնաց եղան իրարուց. տաղլածի աղբէրն ու ուր նշանիուն դարձան քօշի, Թուր ի Թամն ու ռամլէտար աղբէր յրնկան ճամբախ։

Շատ դացին, քիչ դացին, հող ու ջրի մը ռաստ եկան. հող կարմիր, ջուր կարմիր, քար կարմիր, փայտ կարմիր. Թուր ի Թամ ասաց ռամլէտար աղբոր. «Գինացի էգաւ լէ՛ ճի՛ք գլուխ տէ՛վի աղբոր հողն է, հրմկա գլուր աղբոր սպանելը հասկցեր է, մըր վրէն տիւշմներ է. եթէ յրնկենք ուր ձեռք՝ հումուլում կ'ուտէ զձգիկ»։ Հեռուանց տեսան որ բարակ ծուխ մ' կ'ելնէր, ասաց. «Էգաւ լէ՛ էնդոր քօշիկ ծուխն է»։ Բռնեցին զէգ ծուխն ու դացին, դացին քօշիկի մը դուռ կանան, քօշիկի տէր ու տուն աւերի, խօժ քօշիկ ու սաւրայ չէր, զբախտի պաղ ու պաղչէն, աշխըճի մալ ու թամալ որ կ'ըսեն՝ հող էր լըցուկ. դու մ'ասեր որ աղջիկ մը լէ էգ քօշիկի մէջ կար։ Երբ կը լսէ ձիւռ ոտներու ձէն, գլուխ փանշարից դուրս կը հանէ, կը տեսնայ որ երկու ձիւռոր եկեր ին իլի քօշիկի դուռ, կը վերու կ'ասէ էնոնք. «Հողաձիւն, դուք ի՞նչ մարդիք, ի՞նչ բան ունէք էգա զին. հրմկա եօթ գլխէն տէ՛վ որ եկաւ զձեք յաւա (աւազ) կտոր անկան կը թողէ, զաղբէր սպաներ ին, ճեկաւ լէ՛ եարալի, դուք զինաք, ես կ'ասեմ, զիմ մեղք իմ վրէն կը հանեմ»։ Է՞րն է կը վախենաւ, ասաց Թուր ի Թամ աղջկան, «Հրմալ կ'էնես որ փրդու՛մ մը հաց չիտաս ուտենք»։ «Ջանրմ, ես հացի դարտ չիմ, ձըր դարտն իմ», ասաց աղջիկ ու իշտապ իշտապ քիչ մը հաց բերեց կերան. ուրանց ձիւռները դարմնեցին ու եւան յրնկան ճամբախ։ Երբ բարեմնաց եղան ու քաշեցին զուրանց ձիւրը կ'երթեն, աղջիկն վերուց ասաց. «Մեռնիմ ձըր գլխուն ու արեւուն, եօթ տէ՛վի երթալած ճամբով չերթաք, ռաստ կիզայ ձգիկ, կը փռըթէ իրարուց»։ Ուրիշ ճամբախ մը ցուցուց. երբոր քիչ մը հեռացան քօշիկից ու քօշիկ է՛լ չհրեւեր, Թուր ի Թամ ասաց ընկերոջ. «Ես առաջին անգամն եմ ասի, դուրպաթ ելեր եմ կտրճութենի յապով. ես կ'երթամ եօթ գլխէն տէ՛վի առաջ. եթէ իմ աչք փարայ երեւեր, աշխըճի փարէն իմ հօրն էր, զընք թողէ յեզէ, ես լէ պզտիկ մարդու մ' աղայ չեմ, թաղաւորի աղայ եմ, իմ հօր թախթ ու սանտառնաթը չէի թողեր դաք»։ Զրնկերը տալտայ տեղ մը պահեց, ու քիչք դնաց եօթ գլխէն տէ՛վի ճամբու վրէն կանաւ։ Ի՞նչ տեսնայ. տեսաւ որ եօթ գլխէն տէ՛վ էնդիկն կիզէր, ծառ մը կտոր դրի վըր փէճին, ամէկ թփէն լուռ ու ջանաւար մը կախեր է, հա՛ կ'էնէ սար ու ձոր կը թնդայ ու կիզայ. հեռուէն երբ տեսաւ զԹուր ի Թամ, «Է՛՛ չողա՞ծին, զիմ աղբէրը սպանեցիր, հրմկա լէ՛ եկեր ին կայնի աչքիս առջեւ, հա՛», ասաց ու զծառ մարմնեց, թող ու տիւման դաշխարճ վերցուց. Թուր ի Թամ թուաւ կայնաւ մէկ կողմ. «Ողորդ որ հում կաթ ուտողին ասածին իթեպար չկայ. իմ աղբոր սպանողէն ոսկոր մը չի մնաց որ զնենք բերանս, սերտս ըռհաթէք»։ Էդ խօսքի մէջն էր, Թուր ի Թամն էն դիէն

յիբրուց ասաց. «Կի սորա չբերի» ու հատ մը եկաւ, եօթ զլուի լէ կտրաւ յընկաւ դետին, կտրեց զտրսնուչորս անկաճը, լցեց ռամլէտար աղբօր ճէպ ու զարձան եկուն քէօշկ աղջկայ մօտ:

Աղջիկ որ տեսաւ երկու ձիաւորները մէկ լէ դարձան եկան իջան քէօշկի դուռ, մայուլաւ մնաց. «Հա՛, հըմկա եօթ զլիսն տէ՛վ կիլայ», եւ ի՞նչ ճաշ հալ իտամ ուրեն, զձիկի որ հըա տեղ տեսաւ, հումուլում կ'ուտէ, թէ կառնիլ է՝ թողէք դացէք քանի չեկեր է, ողորդ որ յանդըցաւ, գալու վրայ է՛: Թուր ի Թամ պուռաց. «Անդգամ, զդուռ բաց, իմ աղբիք սաղ մնայ՝ դեօթ զլիսն տէ՛վ սպաներ է, տրսնուչորս անկաճ լէ լըցուկ է ճէպ»: Ելան վի, հանեց ցուցուց աղջկան. աղջիկ երբոր գտէ՛վի անկճվըները տեսաւ՝ շատ շնորհակալ եղաւ. կերան խմեցին, Թուր ի Թամ գաղջիկն ու ռամլէտար աղբիք հաւուց ուրանց արտի մուրատին, երկու օր լէ մնաց հոն. Լիբեք օր որ թմաւ, Ելաւ ընկաւ ճամբաի. երբ Թուր ի Թամ բարեմնաց եղաւ կ'երթէր, ռամլէտար աղբէրն ուսաց. «Աղբէ՛ր, դու հըա խրտար աղէկութիւն էրիք մզիկ ու կ'երթաս, նշան մը չթողիր որպէսդի երբ նեղութեան մէջ եղին» հաւար իզանք: «Աղբէ՛ր», ասաց Թուր ի Թամ, «Ի՞նչ նշան թողեմ քդիկ. զէդա թուղթ լէ (հանեց ճէպէն թուղթ բո՛ւ տուեց) գարկ քու պատ. երբ իմ թուղթ սեցաւ ու դիւր չկարգացուաւ, դիտցիր որ ես նեղութեան մէջ եմ, հա՛ որ իզատ հասնիս»: Թուր ի Թամ բարեմնաց եղաւ ուր աղբօրն է ու կնկաց, ընկաւ ճամբաի, էնդոնք լէ դարձան ուրանց քէօշկ: Թէ՛ ռամլէտար ու թէ՛ տաղլամի աղբէր յրմնօր Աստծու փէշերուց կախուկ են, տեղակ կ'էնեն Թուր ի Թամին, որ զիրենք մուրատի հասուցեր էր, քէօշկ ու ոտբայու, սակու ու արծթի տէր էր էրի, կ'ասին՝ կ'եղնի՛ր որ էդ աղէկութեան տէկէն ելնենք:

Թուր ի Թամ երբ ջոկուաւ երկու աղբօրնէ, մնաց մենակ ու ընկաւ ուր մուրատի ետեւ. շատ քեց, քիչ քեց՝ հող ու ջրի մը ռաստ եկաւ. սար սպիտակ, քար սպիտակ, հող սպիտակ, ջուր սպիտակ, փէշ սպիտակ: Քիչեց աղբրի մը վրայ իջաւ, փրդուճ մը հաց կերաւ, զձին թիւրեց ու ելաւ հեծաւ. երբ հեծաւ, պաղպղ զձիու երկու աչք. «Հըրեղէ՛ն, զուրպան եղնիմ աչքերուդ, հար հտաղայ ինչ որ էրեր ինք հէջ է, նոր կիզայ խամխալի տեղ, դմրդի շամչուած ու սկսաւ քրտերէն քանի մը խօսք տնտնալ:

Չու ու չորստան
պառի ու պառխտան
հանինչու հոթ զըրստան
սարէ Թուր ի Թամ
քեաթիէ խաղէ գըրան:

Ձճէն կարեց ու զձին չորս ոտք վերուց տեսաւ որ հեռուանց բարակ ծառի մ' կ'ենէ՛րս բռնեց զծառի ու դնաց: Պնաց ռաստ եկաւ. քէօշկ ու ոտրի մը, քու տուն շինուի ու քու քէօշկին, պատեր բոլոր ալմաստ քարերով շինուի էր, էնքան օր արեւ կը գարկէր՝ մարդ կ'ուզեմ որ իշէք. պաղչէ մը կար դրան առաջ, Աստուած ի՛նչ ծառ ու պուռդ որ ստեղծեր էր՝ մէջն էր, մէկ կողմ անմահութեան ջուր կը թալէր, մէկ կողմէն լէ ծառերու վրայ ամէն տեսակ հաւքերը լցուկ էին, կը կանչէին, մարդու բերան բաց կը մնէր. մէկ խօսքով՝ դրախտ լէ հըմալ լէր: Քիչեց զձին քէօշկի դուռ իջաւ ու թամաշա փէնէր զչորս կողմ. դու մի ասեր՝ էդի Ոսկիծամի քէօշկ ու տարէն է՛: Ոսկիծամ երբ միւս հոտաց մէկ կ'անէ, զգուռ փանջարից դուռ կը թալէ որ իշէ, ծամերը սըրսըրուկ վըր փէճերուն, արեգական պէս փէջը կիտէր, շող լէ դարկեր էր ջրի մէջ: Թուր ի Թամ որ տեսաւ Ոսկիծամի պատկերը ջրի մէջ ու գը-

յուրս վի վերուց՝ աչք աչք առաւ յինք, իսկզ գլխէն դնաց, էսօր չմեռեր է՝ հազար տարի առաջ է մեռի։ Ոսկիծամ լէ որ աղէն տեսաւ, եօթ տեղէն խոն-
ջաւ կտրաւ, իջաւ քացեց զէրկեանն, վերուց զԹուր ի Թամի դուռխը, գրեց
վըր ուր չոքին, պաղ ջրով շփեց դերես, սիրտը ճմռեց, խելք եկաւ աղի դուռխ,
վերուց տարաւ վի։ ՎՄեռնի՛մ քիլ ու թու քէս ու քիսպաթին, դու քէն սախ՝
իմալ իւ եկի էդա տեղ, իմալ պահիմ զքդիկ, հըմկա 10 գլխէն տէվ կրկայ
ուր երկու աղբօր համար սերտ լէ հարալի է՝ հո՛ւ էնէ՛ զքդի կը կլու։ Քէ որ
զքդիկ ուտէ, ես է՛լ աշխարհ ի՞նչ կ'էնեմ, կը Թալիմ գիտ եդա փառնարից՝
մեռնիմա։ Թուր ի Թամ առաց Ոսկիծամին։ Ջանքմ, դու էստոր համար հիշ
հոգ մ'ուտի, Ապտուած իմալ որ կամեցեր է՝ հըմալ կ'եղնի։ Դու հրէ փրդուհ
մը հաց րի ուտիմ, էստոր վրէն վերլ կը Փքրէնքա։ Կերան խմեցին, փաթուր-
ստան իրար՝ քէֆ ուրախութիւն էրին։ Ոսկիծամ զգլուխ վերուց, տեսաւ որ
տէվի դալու վախան է։ ՎՄեռնիմ գլխուղ ու արեւուղ, տէվի դալու ստան է,
ճար մը կ'էնիս, թէ չէ եկաւ զքդիկ հո՛ւ կ'էնէ կը կլու։ Թուր ի Թամ իջաւ
քաշեց գուր ձին դուրս, հեծաւ կանչեց ղԱտուած ու Ոսկիծամէն հարցուց
գտէվի ճամբախ։ Ոսկիծամ ասաց. «Էնա ճամբան է որ արճիճով շինուկ է,
տէվի ճամբան էն է, որովհետեւ հոդ չվերու գինք, կը չքի հոդու մէջ, ուրիշ
ճամբով չկրնայ երթալ»։ Քիշ մը տեղ դնաց հեռացաւ քէօշկէն, տեսաւ որ
սպիտակ տէվ բուլ մը ժառ լլգերով հանի դրի վըր Թուին, բոլոր հաւքերը
Թուուկ են վրէն, ջուն ու ջանաւար լէ ձգեր է աղջեւ, կը պտայ՝ երկինք ու
գետին կը Թողայ ու կիզայ։ Երբ Թուր ի Թամ տէվի գէմ ելաւ, ճիմ աղբէր-
սոց սպանող ու իմ անաւաւորի՛կ. ես քդիկ երկինք կը փնտռեմք, օրհնեալ է
Ատուած՝ զետին դատյ։ Դու հինդ ու եօթ գլխէն տէվերուն իս ռաստ եկի,
կանի տես ի՞նչ խաղած քու դուռխ»։ Թուր ի Թամ ասաց. «Անաւաւորա՛մ, ես
դաթի քդիկ համար եմ եկի, մէկ մը դըու հալ հոգացի, սորա կրցար ինչ գի-
նաս էրէ»։ Էդ խօսք զըռ Թուր ի Թամի բերան էր՝ տաս գլխէն տէվ զգուռզ
Թալեց, Թուր մը լէ Թուր ի Թամ Թալեց ու եկան իրար։ Նէ՛ էնտոր գուռզ
րան էրեց, նէ էնտոր Թուրը. մինչեւ մութ տունք գետին, կուռլտան հըճթը-
րան յոնկան գետին, ու իրարու բան մը չկրցան էնել։ Սպիտակ տէվ արաց
Թուր ի Թամին։ «Հերի՛ք է զիրար տանենք բերենք, էդա հալման լէ խեղճ է,
էդոր հոգին նէ՛ դու իս տուի, նէ՛ ես. ես գինամ որ իմ աղբըրտանք լէ դու իս
սպանի։ Իմ մեծ տիւշման որ կայ դու իս. յերկուն է, երթանք իմ տուն, ու-
տենք խմենք, առաւօտուն յիդանք իրար, ես՝ Ատուած ընծի կտտայ, ես
քդիկ»։ Տէվն ու Թուր ի Թամ հըռ իրար դարձան եկան քէօշկ, կերան խմե-
ցին, պառկան քնան, առաւօտուն ելան ու ձիաններով արճէ կալի վրէն եկան
իրար, մինչեւ կէս օր կուռան, իրարու բան չկրցին էնել։ Իջան ձիաններու
վրայէն, գիւլաշ եկան իրար։ Թուր ի Թամ առլին հեղ զօրեց, սպիտակ տէվ
չուր ի չոքեց իջաւ արճնի մէջ. սպիտակ տէվ որ զօրեց, Թուր ի Թամ հար
ճաները իջաւ, Թուր ի Թամ մէկ լէ զօրեց, սպիտակ տէվ հար ի սիրտ իջաւ
արճնի մէջ. տէվ զօրեց՝ Թուր ի Թամ չուր ի չոքերը իջաւ. անգամ լէ Թուր ի
Թամ որ զօրեց՝ տէվ չուր ի վիզ չըքաւ արճնի մէջ, քաշեց զԹուր կտրեց
զգլուխ, զճանտակ էրեց կտոր կտոր, ու գքսան անկաճ կտրեց տարաւ լցեց
Ոսկիծամի աղջեւ։ Ոսկիծամ որ տեսաւ զանկճվըները՝ աշխրհով եղաւ. «Էս-
րան խմեցին՝ փաթուրտան իրար քէֆ ու ուրախութիւն էրին մինչեւ առ-
տուն։ Առտուն որ եղաւ, Ոսկիծամ ու Թուր ի Թամ ելան դուրս, տեսան որ
տէվի կտորտանք եկեր ին իրարու մօտ, տէվ պիտ սղջայ։ Ոսկիծամ ասաց
Թուր ի Թամին. «Մա՛րդ, մինչեւ որ դու գտէվի կտորտանք չլստես ու փո-
շին չլստաս քամու հետ, քդիկ էնտոր ձեռքէն աղատիլ չկայ»։ օր մը կը սաղ-
նայ, ելնի ուտէ զքդիկ»։ Թուր ի Թամ բերեց տէվի կտորտանք, Թալեց կրակ,

միտեց եւ դիտչին տեսցե քամու հետ, վերջ ետաւ զՈսկիծամին ու սկսան դիւար վայելելն։

Ժուռն ու ժամանակ մը էդպէս ընցուցին, ցերեկ աւ ու խուշի կ'երթէր թուր Ի Թամ, յիբկան կը դառնար, կը դրկէր զՈսկիծամն աւ կը պատկէր։ Օր մը Թուր Ի Թամ նեհառեցնի ելած ատեն, Ոսկիծամ կ'ելլէր որ երթաւ որդու տիւ կ'երթայ ծովու պտուկ որ քիչ մը լուացուի, քէօլի ծովու պտուկ շինուակ էր ու ծամ մը գլխաւոց կը փրթնի յրնկնի ջրի մէջ, տաղչէ կը զարկեն տանն հանուն քովանց թագաւորի քէօլի տաւջ, որ նոյնպէս ծովու պտուկ շինուակ էր։ Թագաւորի ձիանք կ'երթան ծովու պտուկ որ ջուր խմեն, էդ ծամի շաւի կը զարկէ, ուրանք կը խրատան դառնան յետ։ Թագաւոր տեսաւ, ասաց. «էդ ի՞նչ է եղի, որ իմ ձիանք ջուր չըն խրով»։ Իշխեց տեսաւ որ բան մը ծովու մէջ սակու նման կը փրտայ, էնտորնէ ձիանք կը խոտին ու դառնան յետ. ծամուկ լողորդներ բերել տուց, իշխեց տեսաւ որ ծամ է ու ծամ չէ. կանչեց զուր բնաւորները, ջահաւոր պառուներ, սէր-բանտները, եկան ու շիրցան իրարուց հանել, մենակ մէկ պառու մանցեր էր, էն լէ ասեր էր. «նիթ թագաւոր կանչէ զիս, կիդամ օգ զէդ բանի մեկնութիւն կիտամ ուրեն»։ Եկան ասին թագաւորին. Թագաւոր մարդ ճամբեց բերեց զպառու ու զծամ ցոցուց, պառու ասաց. «Թագաւոր, դու իմա՞ թագաւոր իս, իմա՞ լըս դիւարի էդի ինչ է. էդի իսնի ծամ է, ինկեր է ջրի մէջ, եկեր է հասեր է հար հոգաւ, Աստուած գննիկ քիլի է լայեղ տեսի, մէկ մը դոտ որ երթայ բերէ. էդի Թուր Ի Թամ Թագաւորի կնկայ գլխու ծամն է, էն Թուր Ի Թամ Թագաւորին՝ որ հինգ, եօթ ու տաս գլխէն տէվեր սպանեց. անունն լէ Ոսկիծամ է»։ Թագաւորն ասաց. «Հը՛մալ է դէդ յրմէն դու գինաս, մէկ լէ դու մինակ կրնաս բերիս գննիկ բնիկ, քենն կ'ուզեմ»։ «Նիթ քա սիրտ կ'ուզէ, ես կ'երթամ բերեմ, բայց ընծիկ ձեռն մը պէտք է, որ հեծնեմ երթամ բերեմ»։ Թագաւոր պառու թարիֆ քաւծի պէս փակ ու բանըքով, մէկ լէ դարտակ ձեռն մը ինկն տեսաւ եւ յանձնեց պառուին. պառու զօճուկն խամչին առաւ ձեռք, սէր-բանտի կապս հրեց, զձեռն թալեց վրը ծովուն ու քչեց։ Շատ զնաց, ինչ զնաց՝ Թուր Ի Թամ Թագաւորի քէօլի ու տարալու աշխու ելաւ դուրս, քաշեց զձեռն հանեց ծովու պտուկ, փորեց աւազ ու նշնով տեղ մը հորեց, ելաւ հագաւ. փորեթուկ շորեւ, փէտ մը առաւ ձեռք, թղպիւր սկսաւ քաշել, վկաստեալ կանչեց ու զնաց քէօլի դուռ կանաւ, ու ինք ուրեն աղօթելով Աստուծո երես ցած կը բերէր. վերջ դարձաւ Ոսկիծամին, ասաց. «Ոնդիրք կ'էնիմ քա ոտնէն ու ձեռնէն, որ բանաս դուս յիդամ վի, անորդի մէրիկ իմ, տէր ու տիրական շուրիմ, կ'ուզէք էնիմ խրովաթ ձիլի ու ապրիմ, կ'ուզիս փրդու՞մ մը հաց տուք տաւեմ երթամ»։ Ինչ լեղու որ բանցուց, Ոսկիծամ զպառու շատու ներս. «Կորի ջատուգար պառու, ո՞վ քինայ լըվիս ի՞նչ կայ քա տես, եկեր ես՝ գինամ փորձանք մը պիտի բերիս մըր գլխու վրէն. քա տեսակ պառուները սէր-բանտ կ'եղնին»։ Խօսքը Ոսկիծամի բերան էր, Թուր Ի Թամ աւճուրթնից եկաւ իջաւ քէօլի դուռ. տեսաւ որ պառու մը կաւ կաւուկ հոգի, ու իր կնկան հալուարմիչ կ'եղնէ։ Հարցուց. «Պառաւ, յորի՞ իս կանի էդ տեղ. ուստի՞ն կիդաս, դու ի՞նչ պառու իս»։ Իմալ որ Ոսկիծամին պատմեց էր, նախ էրեց զուր գլխու դալած Թուր Ի Թամին. «Կնիկ, էդի կ'եղնի միլի ձեռաց տառմալ մը. յորի՞ չըս առնի ներս»։ Ոսկիծամ վերուց ասաց էրկան. «էդ տեսակ պառուները սէր-բանտ կ'եղնին, էտոնց աւրաթ շեղնի, օր մը փորձանք մը կը բերեն մըր գլխու վրէն, էտոր համար ներս չեմ առնի»։ Թուր Ի Թամ հերտաւա կնկայ հետ. «Կնիկ, էդի ի՞նչ է, ուր փորձանք ի՞նչ պիտի եղնի, գէշ բան մը տեսայ մօտ՝ կը բռնիմ մարմնդիմ, գլուխ կ'երթայ, ջանտակ կը մնայ»։ Ոսկիծամ ասաց. «Իմ կամքով եղնի՛ դէդ պառ»։

սաւ չըմ թողի իմ տուն՝ կ'աննիս ներս՝ դու գինատա: Առան ներս՝ Թուր ի Խամ ու Ոսկիծամ մասն ուրանց յօտէն, կերան խմեցին ու իշքեցին ուրանց իշքին, պառտուն ալ թաւաբարտուն մէկ կողմ կուժուրաւ ու մինչև առաւուն տըկէք (բերան) իւրա չեկան, կէօյա ազօթք կ'էնէր Թուր ի Թամի արեւուն: Ազօթքան որ եղաւ, շուտ մ'եյաւ լուացուտ: օծախ վառեց, ջուր հաղրեց, հոր Թուր ի Թամն ու Ոսկիծամն ելան քնուց, ջուր լցեց, լուացուան, որբուտն, եկան մէկ լէ ուրանց տեղ նստան, Թուր ի Թամն կնկան ասաց: «Զպառաւ չըր թողեր ներս. կը տեսնաս ի՞նչ խորտոտիկ խորտոթ մը կ'ենէն»: Կերաւ դուր ակրտու ու ելաւ հեծաւ դնաց աւճութենի:

Տառ ատանուհինդ օր էդ Հրմալ րնցուցին, օր մը լէ պառաւ Ոսկիծամին տաաց. «Ոսկիծամ, լըմիօր առաւուն Թուր ի Թամ կ'երթայ աւ-խօշի, յիւր հասն նոր կիդտչ: Մըր սըսը չի գայ. մենակ հարցու իրենէ, տեսնանք ի՞նչ է ուր հոգին, հետ կը խաղտեք հար իդայ»: Ինքան ասաց որ Ոսկիծամի պին լրացեց. կնիկ ու կարճ խելք, Ոսկիծամի խելք լէ պտղկիւր էր: Յիրկուն որ Թուր ի Թամ դարձաւ եկաւ տուն, Ոսկիծամի իր մատէն էրեց նստաւ, հարցուց կնկաց. «Յօրի՞ իս էրի դըռ մատէն»: Ասաց. «Ես կ'էնիմ զիմ մատէն, որ կէնէ դուր մատէն. էդա քանելունց տարի դըռ որ կ'իւրթաւ ոլլըրտիս իդատ, ես մենակ կը մնամ, չըս տաի քու հոգին ի՞նչ է, իսկի չէ՞ կը խաղամ հետ հար յիդատ»: «Էդդոր համա՞ր իս էրի դըռ մատէն», ասաց Թուր ի Թամ, «Էդի իտ-լայի է, իմ հոգին աւլի մէջն է»: Մնաց լուտուն. Թուր ի Թամ որ գնաց նէճա րութենի ու թուտիւր կը վառէր, պառաւ բերեց դաւել, խաղցաւ հետ ու դողտուկ մը Հլոտեց թալեց թուտիւր ու ասաց. «Զեռքէս յընկաւ»: Երբ Ոսկիծամ դուել կ'ափսոսէր, ասաց. «Տեսչէ՛ն, Թուր ի Թամ խարեր է՝ դըրիկ, հիշ հոգին աւլի մէջ կ'եղնի՞»: Մնաց յիրկուն. երբ Թուր ի Թամ գարձաւ ետ հաւ տուն, պառաւ Ոսկիծամին ասաց. «Զառի՞ զըրիկ խարեր է. եթէ հոգին աւլի մէջ եղնի՞» չէր իզար: Աղջիկ նորէն էրեց դուր մատէն, նստաւ: Երբ Թուր ի Թամ եկաւ տեսաւ կնիկ զմատէն էրեր է, նորէն հարցուց. «Կնի՛կ, Աստուած խէր էնէ, մէկ լէ գըռ մատէն յօրի՞ իս էրի նստի»: «Երէկ հարցուցի քու հօգին տ'ըր է դրուկ, առէ՛, ցերեկ կը խաղամ հետ հար յիդատ. առի՞ տելի մէջն է. հէ՛ հոգին աւլի մէջ կ'եղնի՞. րսել է դու դիտ խարեցիր. էդ խաղար լէ քու զիտ աւղել է. եթէ դու դիտ ուղէիր, իտաք ինծնէ չէիր պահեր»: Թուր ի Թամ էն օր լէ խարեց գնիկ. էդ հեղ զգախաւել ցուցուց: Ոյոր օր պտուաւ զգախաւել լէ բերեց թալեց թուտիւր ու յիրկուն Թուր ի Թամ սաղ տալ յամաթ գարձաւ փկաւ տուն: Մէկ էլ յիրկուն կնիկ էրեց զմատէն ու նստաւ. կնիկ ու կարճ միտք:

Պառաւ երկունն էլ կապեր էր: Է՛լ Զանդարտի եղան, բան որ ասաց՝ «Կնի՛կ, քու սորվցնողի միլը կուարի, դու յօրի՞ իս յրեկի իմ հողոն ետեւ: իմ հոգին իմ թրի մէջն է, թէ որ զիմ Թուր քաշին հանեն թամքէն ու կարցուն, ես կը մեռնիմ»: Գիշեր որ եղաւ, Ոսկիծամ ու Թուր ի Թամ քնուկ են, պառաւ յուշիկ մը բացեց գոտի դուռը, Թուր թամքէն քաշեց, դնաց կանաւ ծոխոն արուկ ու քանի որ ուժ աւնէր լուտեց ջրի մէջ: Լուաուն շուտ ելաւ, աւլեց, յիտիկեց, կրակ վառեց ու դնաց ուր տեղ նստաւ ու իշքեց Թուր ի Թամին որ նլին քնուց: Ոսկիծամ տեսաւ որ Թուր ի Թամ քնուց չեկնի, վերուց ասաց պառաւուն. «Թուր ի Թամ էսօր շատ քնաւ»: Պառաւ ասաց. «Զայի՛ր նեղեցեր է, ի՞նչ կ'ուզիս, թող քնէ»: Կէսօր եկաւ, նորէն չեկաւ քնուց: Պառաւ ասաց Ոսկիծամին. «Դու դնա հէջըցուր, հերիք է քնի», մախտուս զրկեց քնքնիւր համար թէ, ողորդ մեռե՞ր է: Ոսկիծամ դնաց լիկեց ու չիկեց տեղէն չիւրլուր-լուց, ըստախ դիտցաւ որ մեռեր է, նստաւ զոժմի դրեց գլուխ ու սկսաւ ձէն-փէլ ու լալ: Միտք յընկաւ Թուր, առջ վերուց տեսաւ որ Թուր ուրտեղ չէ.

հասկացաւ որ պտտաւ օղակաթ մը հաներ է թրի գլուխ, բայց ձեռքէն դացեր էր։ Երբ պտտաւ տեսաւ որ Թուր Ի Թամին է՛լ Լինելիք չկայ, ասաց Ոսկիծամին. «Կիրտաւ ես քրիկ համար եմ եկի, Լիկը իմ գրդիկ կը տանիմ քաջանց թագաւորին»։ Ոսկիծամ ախարհընց զպտտաւ. «Բերանդ խփու՛ւ, Լը Հըմայ բան չ'իղնի»։ «Մակար թէ կ'իղնի, զօրով կը տանիմ», ու զամբօս մը վըր Ոսկիծամի միջին, ուշք էսօր չընցեր է, հապար տարի առաջ ընցեր է. զծամերը մաթթկեց վըր ձեռքին ու քաշքաշ հար ծովու պոռուկ տարաւ. հանեց ձձուձ, Ոսկիծամ գրեց մէջ, ձեռք առաւ դոճուկնի խամշին ու յընկաւ ծովու մրէն. «Յո՛ւր իս, քաշա՛նց Թագաւորի յերկիր, Լիկա՛յ քի»։ Էնի թող երթայ ուր ձամբու՛ հետ, մենք դառնանք Թուր Ի Թամի եւ ուր Երկու աղբոր վրէն։

Տաղլաճի աղբէր լուսուն երբ ելաւ ու խահվէն ձեռք որ առաւ՝ տեսաւ որ խահվէն արուն է դարձի. յուշիկ մը դրեց գետին։ «Կնի՛կ, զիմ ձին քաշէ դուր», իմ Թուր Ի Թամ աղբէր նեղութեան մէջ է»։ Հիծաւ զուր ձին ու քից։ Ռամէտար աղբէր էլ իշեց թուր Ի Թամի տուած թղթի մրէն, տեսաւ որ դիր չ'անացեր է վրէն, Թուղթ լէ սեւցեր է եղի գործելի։ «Կնի՛կ, դու էլ զիմ ձին քաշէ գուր», իմ աշի լուս Թուր Ի Թամ աղբէր նեղութեան մէջ է»։ Զգլուխ դուրս հանեց, տեսաւ որ տաղլաճի աղբէր կանուկ է դուռ. «Աղլէ՛ր, խէր Լը-նի, դու հողա»։ «Է՛ս՛վ արի. էն օր որ Թուր Ի Թամ ջոկուաւ յիսնէ, նշան էր տուեց ընծիկի մէջ՝ Երբոր խահվէն կը խմիս ու խահվէն արուն կը դառնայ, միտցիր որ նեղութեան մէջ իմ, հա՛ որ հասնիս»։ Ռամէտար աղբէր լէ առաջ. «Էդ տեսակ նշան մը լէ ընծիկ էր տուի»։ Երկու աղբէր առանց հաց ուտելու, լուր խմելու, ելան յընկան ճամբախ ու քշեցին. եկան Թուր Ի Թամի քօշիկի դուռ իջան, տեսան որ քօշիկի դռները վըր միջաց թիք բաց, մարդու մատաթ չկայ։ Քաշեցին միանին ներս, տեսան որ հրեղէն քրպէն փէջու էրեր է ու չուր է չոքերը իջեր է հողի մէջ. ելան վի, տեսան որ Թուր Ի Թամ լէ մեռեր է, պառկուկ է գետին. իշեցին որ Թուր Ի Թամի Թուր ուր տեղ չէ, հասկացան որ դողցեր ին. քիչ մը գտաւ որ էրին, իբրաւ տան։ «Աղլէ՛ր, լաւ փարտ չէնէ, գէղտը Թուր պէտք է գտնաւք, պէջիմ ուր հոգին դառնայ յիկ»։ Ռամէտար աղբէր թալեց գիր ուրս, գնաց կանաւ ծովու մրէն ու առաջ. «Տաղլաճի աղբէր, Թուր Ի Թամի Թուրը թալած ին ծովու մէջ, մեծ ձուկ մը զընդոր լսատ առեր է գուր բերան», ուրախութենէն շարաթ մը արթուն մանցեր է, էս օր երեք օր կ'ենէ որ քներ է, երկու օր լէ քնուկ պիտի մնայ, կրնաս հրկա ջարէ մ'էրէ քանի չ'արթնցեր է, արթնցաւ՝ էլ գտնաւ ջաթին է»։ Ելան գացին ծովու պոռուկ, ռամէտար աղբէր անգամ լէ գուր ուրս թալեց, գնաց կանաւ թրի մրէն, ու սկսաւ տըստըզլ։ Տաղլաճի աղբէր հաղաւ դուր ջրի հալուըններ ու սըկա ջրի մէջ. գնաց տեսաւ որ ողորդ մեծ ձուկ մը թրի լատտիկ առեր է ուր երդան ու կը խայ, դուրս մնացեր է մինակ թրի փոթ, Լթէ քաշէ՝ ձուկ կը հէշոնայ գինք կը կլու, չքաշէ՝ չեղնի։ Ելաւ դուրս, Կեա չուան մը առաւ ու իջաւ։ չուանի մէկ ճոթ լէ առեց ռամէտար աղբոր ձեռք աւ սըկաւ, լուրի փապ էրեց զլուան ու էձգեց թի կոթի մէջ ու ինք ելաւ դուրս ու ռամէտար աղբոր հետ քանի որ ուժ ունէին՝ զչուան քաշեցին. մէկ լէ տեսան Թուր ելաւ ջրի երես։ Երբ Թուր հանեցին, ձուկ յեմցաւ, Թրի ջըր-պուն տիւման մը էրեց, Աստուած ինք նշանց չի տայ, էլ ո՛ւր որ դարկեց չկրցաւ զթուր գտնել։

Աղբատանք առան զթուր, դարձան եկան քօշիկ, դարկեցին իր Թամի մէջ, մէկ լէ տեսան որ Թուր Ի Թամ ճմրջուկաց, ելաւ նստաւ ուր տեղի մէջ. «Օխէ՛ք, ի՛նչ անուշ քուն մ'էր, յօրի՛ չթողէք որ քնենք»։ Աղբատանք վերցին արին. «Աստուած զգուս տուն լինէ, ի՛նչ քուն էր, դու մեռուկ էիր, քու Թուրը թալած էին ծովու մէջ, մենք հանեցինք բերինք էդ ի՛նչ թփախ է եկի քու

վրէն, հեղ ժը մը ժըլէ տեկած էնենք»։ Նոր ելու ծառայէլ զլիւն Գալլ տոկ շուր զայսմըր դէ կատուէ էրմծըր նախ էրեց ուր աղլրաոնց, երեք քը անգրրաոնց հետ կերաւ ու խմեց, ելաւ ճամբու դրեց զէնոնք, ու իջաւ ախոռ, քաշեց մին պուր, հծաւ ու տաաց. «Հրեղէն, զիս էն ճամբով կը տանն», որ Ոսկի-ծամենին է տարին»։ Մէկ լէ տեսաւ որ հրեղէն քանի ուժ ունէր երկինք բանձրացաւ ու զինք ծոխ մը պուրկ շինուած քաղբի մը օտէլ իջուց, ճառեցաւ քաղբին, տեսաւ որ տընդ ու պուրկն ձէն յերկինք կ'ենի, քաղաք քաղբով քէֆ ու ուրախութեան մէջ ինչ Մարգու մը ուստ եկաւ, հարցուց. «Ենպա ի՞նչ ձէն է»։ Ասաց. «Մըր թաղաւորի հարսնիքն է, Թուր ի Թամ թաղաւորի կնիկ՝ Ոսկիծամը, պառաւ բերեր է մըր թաղաւորին. էսոր էստուն օր կ'ենէ, էնտոր հարսնիքն է. Հըմկա լէ Ոսկիծամ աղու առեր է ձեռք, ՀՈ օր թրմաւ, եկան հասան ուրեն եկան. չեկան չիմէ աղու մեռնի դւ զմըր թաղաւոր շառնէ»։ «Եղաւ հըմա չեղնի, դարիպն ու քօռ մէկ է», թասց ինքն ուրին, «զգիւ կեամ կը թողիմ, ուր որ կանաւ՝ կ'երթամ հոնի իջնիմ»։ Թորեկց պնաց զպառաւ մը դաւա կանաւ պառաւ մը երաւ դուրսի «Բարեւ»։ «Աստծու բարին»։ «Նանէ՛, մաաֆիր կը պահի՛ս»։ «Լա՛ւ, յորի՛ չըմ պահի՛, մաաֆիր Աստծուն է»։ Ձին քաշեց ներս, կապեց, բրդուճ մը հաց կերաւ, պառաւ ու շուր կպուկ էր Թուր ի Թամին, էնքան որ խորոտիկ էր, կ'իջէր տղի բիւրան։ Երբ հացի սեղան վերցին տարան, վիրուց Թուր ի Թամ, ասաց. «Նանէ՛, տընդ ու դուռնի մը ձէն կիդայ, կ'երեւայ հարսնիք է. Աստուած խէր էնէ, էդ ի՞նչ տընդ ու դուռնի ձէն է»։ Նանէն իմալ որ ճամբու հետ ուստ եկող մարդ թարիֆ էրեր էր, ինք լէ պատմեց Թուր ի Թամին «Նանէ՛, դու զինաս որ զարիպ մարդու սիրտ ու յելման գետ մէկ է, երթանք քիչ մը թամաչաւ էնենք զէր հարսնիքն ու յիզանք»։ «Լա՛ւ, կ'երթաւ քան մը չըմ ասի՛ս մինտկ լան է կ'առիմ պիմ խօսք չկտորեաւ. կ'երթաւ հարսնիք, չեղնի գրթաւ պուրիւնտի գլուխ բռնիս ու խաղաս. էն գլուխնտի գլուխ բռնող իմ տղէն է. երեք փաթ կը խաղայ՝ կ'իջնի, կ'ենի, ըստհախ պառաւ կը բռնէ խաղայ, էն որ բերեր է գլուխիծամ. եթէ երթաւ բռնիս գլուխնտի գլուխ, հանդէ իմ տղէն ճլօթ մը կը դարկէ քիլի՛՝ քօռ վիդ կը դառնայ ետեւանց ու ափսոս կտրիճ մըն իս. իմ ցաւալուց զէրի կ'ասիմ»։ «Նանէ՛, քու խրատ վըր իմ վլխուն ու աշքերուն. ես քօռցեր եմ, ընծիկ ի՞նչ դործ կայ գլուխնտի հետ»։ Ելաւ ու գնաց, տեսաւ որ եարէ կէօյնէ պառաւ բռնի է գլուխնտի գլուխ ու կը խաղայ. պառաւ երեք փաթ որ թրմաւ՝ ըստհախ տղէ մը ելաւ բռնեց ու սկսաւ խաղալ. երբ տընդէն նորէն կանաւ ու խաղաց, եկաւ հասաւ պառաւ դէմ, երաւ կանաւ առաջ, պառաւ տղէն ասաց. «Գինամ դու զարիպ ես ու չգիտող. զէրա արապ առիւ Աստծուն խաթըր»։ Տղէն փաթ մը լէ չըրբտեց, եկաւ Թուր ի Թամի դէմ, մէկ լէ ելաւ կանաւ առաջ. «Եղհաղ լէ կիտամ քու զարիպութեան խաթըր. եթէ մէկ լէ էնեն կանիւ, ճլօթ մը կը դարկեմ քիլի, վիդը գառնայ Կոստանց»։ Մէկ լէ փաթ մը որ տուց քարծաւ եկաւ, Թուր ի Թամ երաւ առաջ, աղէն քանի պիտէր ճլօթ մը զարեկց, ճլօթ լէր՝ թօփ մըն էր. Թուր ի Թամ ամենեւին աշք ըթարթեց. պառաւ տղէն զըրպէն հաղար կտոր կ'եղնէր, «Եա՛ւ ես եղնիմ Գալլանց Թաղաւորի գլուխնտի, ճլօթ զարկեմ ա երեւ չղարմուն»։ Թորեկց զհարսնիք՝ Էկաւ տուն, յընկեր էր փորաւ վրէն կը մեռնէր. «Նաման, նանէ՛, մեռայ»։ Մամ հարցուց. «Լա՛ւ, մէկ լէ ի՞նչ է եղի, դու քու փորուց կը պոռաս»։ «Նանէ՛, էլ ի՞նչ եղնի. զարիպ տղէ մը եկեր էր հարսնիք, երեք հեղ ելաւ կանաւ իմ առջեւ, ըսաց գլուխնտի գլուխ տուր ընծիկ,

սողին հեղ տուր Աստծուն խաթրը, երկրորդ հեղ իր զարկառթեան, երեք որ թրմաւ՝ ճլօթ մը զարկի։ ճլօթ մը չէր թոփ մ'էր, երես լէ չդարձուց։ «Լաօ՛, քո աչք քօռնէր, իմա՞՞ր քոյնք զարկեցիր՝ չէ՞, էնի քու մեծ աղբէրն է՝ դըռ դու չրը եղի՛ թողեց դնաց դուրպաթ, ըսին մեռեր է։ Հըմկա դարձեր է Լկի, անուն լէ Թուր ի Թամ է. ասեր է՝ երթամ տեսութիւն մ'էնիմ իմ աղքօր ու մօր հետ, դառնամ յիդամ»։ «Նոյնէ՛ շուտով դիմ աղբէր հասու իմ մեռք, հրմկա ես կը մեռնեմ, գիրար պահենք՝ ի՞նչի իմ հերս»։ Պառաւ զնաց որ զԹուր ի Թամ կանչէր, տեսաւ էնդէին կիպայ. իմով որ ինք ուր սողին պատմեր էր, Թուր ի Թամին սովբեցուց որ հըմալէ ասէ։ Թուր ի Թամ եկաւ տուն, պառաւ տղէն մէկ լէ հարցաւ փորձեց, երբ դիտցաւ որ ուր աղբէրն է՝ փաթթուան իրար, պագեցին գիրար, վերջ ասաց. «է՛չ, աղբէր, դու բարով Լոս Լկի. քու զլուխ ինչ ելեր է պատմէ մղիկ»։ Թուր ի Թամն էլ մէկիկ մէկիկ իր գլխով դալածը գլխէ հար տակ պատմեց պառաւն ու ուր սողին, երբ եկաւ էնտեղ, ասաց. «Ոսկիծամ իմ կնիկն է, ու պառաւ եկեր է բերի Բաջանց Թապաւորին»։ Գուլաշճի աղբէր ասաց. «Հըմալէ դու մէն մի հանի, ընիկ հասաւ յիս. ելի՛ երթանք հարսնից տուն, տե՛ս քու աղբէր ի՞նչ կ'էնէ»։ Թուր ի Թամ ասաց. «Զիմ սիրտ պառաւն է մառի. էնի իմ վրէն, մէկէլտոնք ի՛նչ գիշաւ էրէ»։ Ելան զացին հարսնից մէջ, Թուր ի Թամ տեսաւ որ պառաւ բռներ է դպովնտի զլուխ ու կը խաղայ. լանկէ մը զարկեց՝ յընկաւ դետին ու բռնեց մարմնդեց զլուխ, զըռ հըմկա լէ կ'երթայ. ըստհախ յընկան հարսնուորներու մէջ, ինչքան որ Թուր ի Թամ սպանեց, էնքան էլ ուր մին։ Ձէն հասաւ Թապաւորին. վերուց զուր ասքեարն եկաւ։ Երկու աղբէր յընկան ասքբրի մէջ, կը բռնեն մարմնդեն, զլուխ կ'երթէր, Գանտակ կը մնէր։ Մարդ չթողեցին որ սաղ դառնէր յետ։ Վերջ Թապաւորի զլուխ լէ կտրեցին. Թուր ի Թամ զուր աղբէր Բաջանց Թապաւորի աղջկայ վրէն պսակեց ու Թապաւոր դրեց էն Լրկրի վրայ, ինք լէ առաւ զՈսկիծամ, դարձաւ եկաւ ուր տուն, ու հասան ուրանց մուրառին։

Ասածուց իջաւ երեք խնձոր. մէկ ասողին, մէկ լսողին, մէկ լէ անկաճ էնողին։

(Թուր ի Թամ կ'ըսեն Հայոց Թորգոմ Թապաւորն է եղի)

Հաւաքեց՝

ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

«Նշխարք Տարօնայ»,

Գ. Տետրակ, էջ 758-792՝

